

De biskopliga insignierna för Stockholms stift.

Den framställning av den biskopliga skrudens historia, som Edvard Rodhe givit i *Svenskt gudstjänstliv* (1923), torde alltjämt kunna tjäna som en sammanfattning av vad vi i detta stycke veta. Utvecklingen skulle i korthet kunna återgivas så, att den medeltida biskopsskruden under tiden fram till Kyrkoordningens utgivande av trycket 1571 försvinner, endast röklin och korkåpa föreskrives i biskopsordinationsritualet för alla de i akten deltagande. Med Nova ordinantia av 1575 göres ett försök att återinföra bruket av mitra och biskopsstav under framhållande av dessa värdighetsteckens symboliska betydelse. Staven och biskopsmössan brukades också vid den trefaldiga biskopsvigningen samma år. Om förhållandena tiden efter Upsala möte torde i denna fråga knappast något med säkerhet kunna sägas, men det vi känna om biskopsvigningar från kyrkolagsförslagen under 1600-talet och genom bevarade skildringar exempelvis från biskopsvigningen 1725 ävensom de framställningar av kungliga kröningar vi hava av Ehrenstrahls och andras hand, tyder på att både stav och mössa under 1600-talet kommit ur bruk och att biskoparna således vid särskilt högtidliga tillfällen officierat i den kyrkliga skrud, som var traditionell vid förrättningar utanför mässan. Att denna skrud, korkåpan alltså, under 1600-talet ej uppfattades som någon speciell biskopsskrud, har redan Rodhe framhållit och denna sida av här avhandlade fråga har ju på senare tid erhållit ytterligare belysning genom de värdefulla uppsatser, som kyrkoherden Redin och docenten Lindqvist publicerat i denna tidskrift (3/1940 och 4/1942), och varigenom bestyrkts det, som man haft goda skäl att förmoda nämligen: att man ingalunda, trots det under 1700-talet införda bruket att under själva vigningsakten ikläda ordinandus kåpan, uppfattat detta plagg såsom ett uteslutande biskopligt värdighetstecken. I samband med Adolf Fredriks kröning inköptes i Paris en mitra för ärkebiskopens räkning och till den gyllene skrud, som Gustaf III skänkte Upsala domkyrka, hörde också mitra. Huruvida mitran verkligen kom till användning vid Adolf Fredriks kröning veta vi ej, däremot visar oss Pilos skildring av Gustav III:s kröning ärkebiskopen iförd denna huvudbonad. 1811 års kyrkohandbok nämner endast kåpan i den inledande rubriken men talar däremot i själva ritualen om det 1805 genom ett kungligt brev införda biskopskorset och staven, som omnämnes

i ord liknande de i Nova ordinantia anförda. En rubrik efter Fader vår omnämner slutligen »mössan». Genom ritualen av 1868 och 1894 är slutligen den även genom gällande handbok föreskrivna anordningen uppnådd. Sammanfatta vi så det ovan anförda skulle alltså det egendomliga förhållandet vara för handen att egentliga biskopliga insignier ej brukats hos oss från 1500-talets slut till omkring mitten av 1700-talet. Även om man då det gäller kult-historiska frågor måste ha i minnet den skillnad, som förefinnes mellan de liturgiska föreskrifterna och det faktiska utförandet av ett visst ritual, särskilt då i fråga om sådana i egentligaste mening yttre tillbehör som den liturgiska skrudens användande, där den kyrkliga konservatismen särskilt gör sig gällande, så råder dock en sådan samstämmighet mellan de olika vittnen, som ovan blivit anförda, att förloppet ej kan framställas på annat sätt. Såsom främsta drivkraft vid den restaurering av biskopsskruden, som blir fullt tydlig under senare delen av 1700-talet, ha vi alltså att betrakta konungamaktens intresse för att omge den viktiga kröningsakten med största möjliga glans och festivitas. Men detta intresse förenades med omsorgen för den värdighet, som borde prägla gudstjänsten och utmärka kyrkans ledare vid deras offentliga framträdande, som visas både av det brev varmed Gustaf III överlämnade den gyllene ärkebiskopsskruden och den skrivelse Gustaf IV Adolf lät åtfölja biskopskorsen 1805. Under 1800-talet kom oppositionen från liberalt och lågkyrkligt håll mot episkopatet att understundom få formen av attacker mot biskopsskrudarna och övriga biskopliga ämbetstecken. Så beskrives biskop Faxes framträdande i Lunds domkyrka vid jubileet 1845, från detta håll som mycket löjeväckande, under det att Henrik Reuterdahl omtalar det djupa intryck, som »den i full biskopsornat klädde gubbens utträdande genom den trånga sakristidörren» gjorde på de församlade. Som redan är påpekat fick annars genom 1800-talets kyrkohandböcker biskopsskruden åter en fast ställning i vår kyrka, dock icke fastare än att, när vid 1873 års kyrkomöte representanten för Visby stift G. Kolmodin motionerade om avskaffande av »biskopsmössor, biskopskåpor och s. k. korkåpor» denna motion trots vederbörande utskotts avstyrkande vann kyrkomötets bifall och sålunda blev föremål för tillstyrkande skrivelse till regeringen. Vid vederbörlig remiss till rikets konsistorier visade det sig att inte mindre än fyra av dessa tillstyrkte förslaget. Ärendet föranledde dock aldrig någon åtgärd.

Under de senaste decennierna har ju i samband med biskopsvigningar — men också vid många andra tillfällen — frågan om biskopsskruden likaväl som om den kyrkliga skruden i allmänhet tagits upp till debatt både i pressen och annorstädes. Man har därvid vänt sig mot det mera i ögonen fallande bruket av skrud vid större kyrkliga fester men också mot kyrklig skrud över huvud taget. Jag har i en uppsats i denna tidskrift 1933 (s. 151 ff.) sökt klarlägga orsakerna till dessa ofta stick i stäv gående yrkanden och deras oförenlighet med vår kyrkas tradition och hänvisar nu till denna utredning. Under de sista åren har en märkbar avspänning inträtt i diskussionen, vilket torde hänga samman med både en större insikt i hithörande frågor samt en allt större uppskattning av de historiskt-estetiska momentens betydelse för gudstjänstlivet. Även efter den sista biskopsvigningen, då Manfred Björkqvist vigdes till Stockholms förste biskop, har emellertid här och var i pressen blivit synliga smärre angrepp på den kyrkliga ståten, det kanske mest uppmärksammande genom en insändare i Socialdemokraten av undervisningsrådet Fredriksson. På detta inlägg har den nye biskopen själv svarat på ett synnerligen värdigt och klagörande sätt utan att ingå på frågans kyrkorättsliga sida. Den behöver ej heller sysselsätta oss i detta sammanhang, den är ju genom handbokens föreskrifter klar och tydlig, i stället skola vi avsluta dessa inledande ord med en annan fråga. Det kan ju tyckas, och den föregående framställningen har ej heller velat på något sätt undanskymma detta, att här har skett, genom ingrepp från strängt taget ovidkommande håll, ett länkande av utvecklingen, som innebär ett avsteg från den linje, som vår kyrkas egna ledare dragit upp under reformationsårhundradet. Mot en sådan åsikt må blott framhållas, att alldeles oavsett frågan om förhållandet mellan kyrkoordningen och Nova ordinantia, det till slut avgörande är den principiella hållning kyrkoordningen intager till frågan om kyrkoskrud över huvud taget. Och att i den utveckling som ovan skisserats skulle finnas något som strider däremot, torde inte med skäl kunna påstås. Man kan jämföra detta förhållande med vad som inträffat beträffande altarljusen. Det är knappast troligt att Upsala möte, som det ofta framställes, med en gång släckte ljusen på våra altaren. Däremot är det tydligt, att under 1600-talets lopp bruket att tända ljus på altarena annat än för belysningens skull upphörde. Baelter omtalar sålunda, att ljusstakarna

tjäna som prydnad på altaret men att ljusen tändas endast, då mörkret så påfordrar. Att de kyrkliga myndigheterna befordrade en sådan utveckling, trots att kyrkoordningen intog en mycket liberal ställning till denna fråga, hänger samman med svårigheten att komma till rätta med folkets vidskepliga inställning till de liturgiska ljusen. I vår tid är ju icke längre denna fara förhanden och så ha ljusen åter fått komma till sin rätt såsom hjälpmedel att höja högtidligheten och glädjen vid våra gudstjänster.

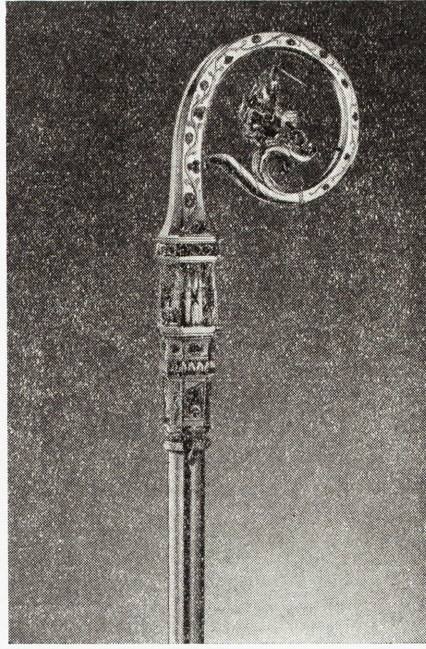
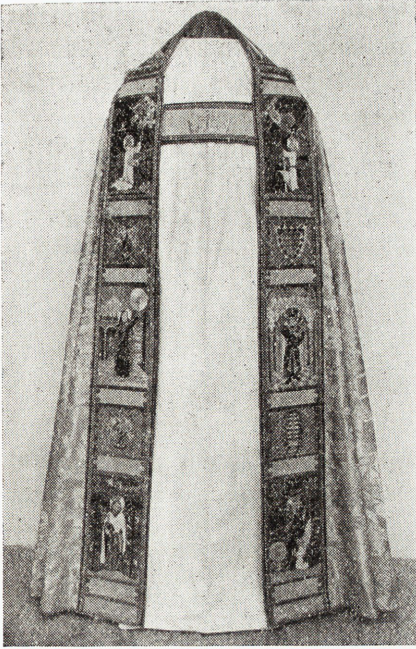
När Stockholm med kringliggande landsbygd genom statsmakternas beslut blev ett eget stift, uppkom frågan, huru biskopskruden till det nya stiftet skulle åstadkommas. På kyrkvärdsdagar i Sigtuna togs initiativet till en kommitté för ändamålet och prästerna i stiftet inbjödos att även utse medlemmar däri. Kommittén kom att bestå av fyra kyrkvärddar och tre präster, dess ordförande blev domkapitlets dåvarande vice præses. Någon offentlig tävlan blev aldrig utlyst, utan man vände sig till vissa konstnärer och firmor med begäran, att de skulle inkomma med förslag till de olika föremålen. Samtidigt som dessa åtgärder vidtogos utsändes till stiftets präster och kyrkvärddar upprop med anmaning att genom bidrag möjliggöra anskaffandet av insignierna. Efter långvariga överläggningar och även hörande av olika experter stannade så kommittéerna vid att uppdraga åt silversmeden baron Erik Fleming att utföra kräkulan och biskopskorset, under det att förfärdigandet av kåpan, mitran och övriga textila tillbehör överlämnades åt Licium i enlighet med skisser, som uppgjorts av konstnärinnan Märta Afzelius. Sedan de färdiga föremålen några dagar varit utställda på Nationalmuseum, överlämnades de i Upsala domkyrkas sakristia strax före högmässans begynnelse 1:sta adventssöndagen 1942.

Sedan decennier tillbaka har ju i vårt land den kyrkliga textilkonsten kunnat glädja sig åt ett uppsving, som fört denna konstart hos oss till en internationellt erkänd rangplats. Övriga grenar av det kyrkliga konsthantverket kan knappast sägas ha intagit en motsvarande ställning, om än på senare år många allvarliga försök gjorts inte minst på silversmidets område. Det kan vara av intresse att här erinra exempelvis om huru Wiven Nilsson i Lund sökt — och detta med icke ringa framgång — tillämpa sina stränga principer också då det gällt att komponera kyrkliga föremål inom sin konst; anmärkas må också, att han visat ett föredömligt intresse för att strikta liturgiska synpunkter skola få

komma till sin rätt, varvid ett visst inflytande från den s. k. kyrkliga förnyelsen nog låter sig påvisa. Givet är att mången enskild insats kunde vara förtjänt av omnämmande i detta sammanhang, men tydligt är också, att i det stora hela en torr fabriksmässighet och ibland också ett påtagligt främlingskap inför uppgiftens art präglar produktionen. Icke minst detta främlingskap var utmärkande för åtskilliga av de förslag till kräkla, som kommitterade fingo taga ställning till, somliga voro rent bisarra, och snart stod det klart, att det egentligen ej kunde bli fråga om att på allvar räkna med mer än två eller tre av de inkomna förslagen, och det huvudsakliga arbetet blev nu att fatta ståndpunkt till dessa. Som redan är nämnt utgick Erik Fleming segrande ur tävlingen och vi skola nu närmare redogöra för hans skapelse.

Om biskopskorset är ej mycket att säga. Det är gjort efter de övriga. De svenska biskopskorsen höra ju nämligen ämbetet till och äro ej som i den romerska eller den anglikanska kyrkan vederbörandes privata egendom. De kors, som tillkommo genom Gustaf IV Adolfs ovannämnda gåva, ha därför blivit typologiskt normerande. Som ett kuriosum kan dock nämnas, att den nye Stockholms-biskopen verkligen fick ett privat kors som gåva av Sveriges kyrkobroder, men detta är en replik av det till ämbetet hörande.

Vad kräkulan beträffar har den, som sig bör, i stort en traditionell utformning: krumstaven. Att här försöka sig på en annan utformning, som i vissa förslag gjordes, korsstav eller dylikt kan knappast betraktas som särskilt lyckat, då den kyrkliga traditionen härvidlag är klar och tydlig. Men är nu formen den traditionella, så framträder konstnärens individualitet så mycket tydligare i detaljernas utformning. Kräkulan är helt i silver. Den runda staven övergår i den åttkantiga överdelen genom en liggande Luther-ros, varpå följer ett parti, där de fyra evangelisternas symboler framställts i relief på ett sätt, som förenar både det traditionellas och det personligas krav. I de följande fälten äro några större stenar infattade. Så följer det parti, som nog för alla tider kommer att stå som det säregna för denna kräkula. Konstnären har nämligen placerat tjugo av stiftets mera kända kyrkor i miniatyr runt staven. Genom en stark betoning av torn och spiror har han uppnått en effekt påminnande om det arkitektoniskt präglade mellanstycket på äldre kräklor. Det må erkännas, att denna detalj varit av nästan avgörande betydelse för det slutliga bedömandet i kommittén.

Ovanför denna kyrkofris följer en törnekrans med infattade kaprubiner och slutligen själva krummen, som prydes med en ranka i guld med infattade safirer och smaragder. I själva krummen slutligen är uppställd en kopia av Bernt Notkes kända S:t Göransbild i stiftets domkyrka. Detta är utan tvivel den minst tillfredsställande detaljen, vilket finner sin rimliga förklaring därav, att konstnären här haft beställarens direktiv att gå efter. Bilden är modellerad av Karl Hultström och är den enda gjutna delen av kräkulan. För att ge en uppfattning om arbetets omfattning skall så, efter Carl Hernmarck i Svensk guldsmedstidning, anföras, att kräkulan består av 450 olika delar och att dess framställande krävt 2000 arbetstimmar. Den är ett utomordentligt vittnesbörd också om yrkesskickligheten hos Flemings medarbetare.

Den symbolik, som kommer till uttryck i denna biskopsstav, torde redan i den föregående framställningen ha skymtat. Det centrala är kyrkofrisen, den på evangeliets grund, evangelistsymbolerna, vilande kyrkan på jorden, här uttryckt i stiftets kyrkor, som syftar mot den himmelska segerkransen. Denna, som framställs genom törnekronan, blir samtidigt en erinran om det verk varpå

vår frälsning allena hänger. S:t Göransbilden slutligen minner oss om stiftets centralhelgedom, om sambandet mellan kyrka och folk i vårt land, men framför allt om den kamp vi hava att föra, kampen med Kristus mot mörkrets makter och därom, att »han för oss strider, segern ger, vår längtan ser och är vårt liv och hälsa».

Att här skapats ett konstverk av sällsynt resning torde kanske bättre än av det här anförda framgå av de bifogade illustrationerna.

Beträffande kåpan och övriga liturgiska plagg hade man ej att röra sig med den mångfald av alternativ som då det var fråga om kräkkan. Men här tillkom en särskild svårighet nämligen den redan mycket kännbara begränsningen i fråga om möjliga stoffer. Till en kåpa vill man ju gärna tänka sig brokad men någon riktigt lämplig sådan stod enligt kommitterades mening ej att uppdriva. I fråga om inlämnade skisser stannade man snart för de från Märta Afzelius stammande. Denna framstående konstnärinna är ju numera knuten till Licium och därför kom uppdraget, som ovan nämnts att givas åt denna välkända atelier. Stofffrågan löstes så, att man valde en vit italiensk sidendamast med invävda kyrkliga figurer komponerade av Sofia Widén. Detta guldfärgades och för att ytterligare förhöja guldglansen insyddes i stoffet guldtråd. För att tynga fallet användes dessutom mellanfoder. Vad som framförallt präglar kåpan är emellertid de av Märta Afzelius komponerade och av Gurly Hillbom med sällsynt konstskicklighet i brodyr tolkade figurerna, som smycka brämet och ryggskölden. Frånsett några paulinska symboler, som fylla fyra mellanfält på brämet, prydes detta med framställningar av, uppifrån räknat parvis, Ansgar och S:t Erik, S:ta Clara och Olaus Petri samt Botvid och Maria Magdalena. Fem av dessa äro ju namnpatroner för kyrkor eller kapell i stiftet och tre av dem ha spelat en roll i stiftets historia. Det är icke lätt att framhålla någon särskild av dessa scener, då samtliga präglas av stor friskhet och originalitet utan att därför förfalla till sådan modernitetssträvan, som faktiskt hotat att fördärva vår kyrkokonst med en overallklädd Kristus bland traktorer och dylikt. Det skulle i så fall vara de framställningar, som pryda de båda mittfälten. Den på klostergården kommande S:ta Clara, som med den högt lyftade monstransen förkunnar Sakramentet, och mästare Olof stående framför den sjuarmade ljusstaken i Storkyrkan med Skriften i sin hand ge oss både motsättningen mellan medeltidens och reformationens kyrkor och tala samtidigt om den Kyrkans ena grund, för vilken nådemedlen äro

ett uttryck. Ett ingalunda lätt problem var infogandet av Olaus Petri i raden av medeltida helgon. Icke minst genom den inramning konstnärinnan givit reformatorns gestalt har hon här funnit en god lösning. Alla figurerna på brämet stå dock tillbaka för den stora scenen på clipeus. Den framställer Herren Kristus återvändande från dödsriket. Frälsaren framställes här som en ung, skägglös man och denna Kristusstyp kan naturligtvis, som det blivit sagt (A. Stavenow i *Form*), föra tanken till Sörensens altarbild i Linköpings domkyrka; starkare synes mig dock — icke minst genom de skarpa klippkonturerna — sambandet med Märta Afzelius eget verk i samma kyrka. Vad så själva Kristusgestalten beträffar, har den på visst håll i pressen givit anledning till egendomliga reflektioner. Det förefaller mig rätt naturligt att, fränsett andra skäl, med tanke på vem, som blev Stockholms förste biskop, den rörelse i vår kyrka, som särskilt fått namnet de ungas, blivit också på så sätt hugfäst. Med detta må det nu förhålla sig hur som helst, kvar står dock det faktum, att vi i denna alltigenom levande framställning fått ett textilt konstverk av högsta rang.

Till skruden hör förutom mässkjorta, gördel och mitra, vilken senare erhållit en förhållandevis enkel utsmyckning, även stola. Stolan börjar ju alltmera komma till heders bland oss och redan

har den införlivats med ett par av våra biskopsskrudar. Den finnes icke omnämnd i vigningsritualet men det står ju i varje fall biskopen fritt att använda den vid förrättningar. Beträffande stolans bruk hos oss efter reformationen kan hänvisas till de ovan anförda uppsatserna av Redin och Lindqvist.

I den redan nämnda diskussion, som uppstod efter biskopsvigningen, är det ett inlägg, som jag nu till slut vill taga upp till behandling. Det förekommer i tidskriften Nya väktaren i dess första nummer för detta år. Signaturen Amythos tager där, efter att ha refererat undervisningsrådet Fredrikssons ovannämnda insändare, upp frågan om Stockholmskrudens dyrbarhet och menar att den maning till en »stramare livsföring» som numera ständigt höres, borde ha kommit vederbörande att försöka få fram en värdig men billig sak. Med all respekt för detta inlägg inte minst för den saktliga och värdiga ton, som präglar det, skulle jag i alla fall vilja invända, att den uppgift kommitterade ursprungligen kände som sin just var att skaffa en enkel skrud, en värdig bruksartikel. Men rätt snart stod det klart att minnet av stiftets grundläggande borde hugfästas genom stiftandet av en biskopsskrud av sådan konstnärlig och materiell halt, att den för kommande släkten skulle kunna vittna om det bästa vår tid kunde åstadkomma i fråga om konstnärligt skapande och hantverksmässig skicklighet på dessa områden. Och kravet på en stramare livsföring missförstås utan tvivel om man tager det till intäkt för en sådan hållning, vars konsekvenser skulle bli ett ytterligare försvårande av de icke alltför lysande villkor under vilka det konstnärliga arbetet i vårt land bedrives.

Så har genom mångas offervilja och genom ett storartat bidrag av en enskild medlem i en av de båda korporationer, som stodo bakom insamlingen, det nya stiftets tillkomst fått sitt värdiga monument. Inställningen till den liturgiska skruden är, som redan flera gånger blivit sagt i denna uppsats, mycket skiftande i olika kretsar av vårt folk. Vi behöva nu icke ytterligare gå in på frågan om vår kyrkas principiella ställning härvidlag. Jag skulle till allra sist vilja anföra några ord av H. Martensen, Själlands store biskop under förra seklet. Han talar i sina levnadsminnen om hur vid reformationsfesten i Köpenhamn 1836 den tyske teologen Marheineke yttrade sin glädje också över de katolska reminiscenser han fann i det danska gudstjänstlivet, bland annat också biskops- och mässkruden, och manade sina danska kolleger att taga vara

på detta. Häri hade han rätt tillägger Martensen, de nordiska kyrkorna hava här ett tydligt företräde framför de tyska, men man må hoppas att deras företräde ej skall bestå blott i utvärtes ting. Och så slutar han med några ord, som synas mig i dag ha än större aktualitet än då de först nedskrevos. De böra mana oss icke till dödsbringande självsäkerhet men till ödmjuk tacksamhet för vad vi hava och ett vaket aktgivande på vår kallelse. »Det kan måhända sägas, att hoppet om den lutherska kyrkans framtid väsentligen knyter sig till de nordiska kyrkorna, till att dessa bevara troheten mot sig själva och sin forntid».

Harald Andersson.

De nya kyrkliga böckernas typografi.

Vår generation har begåvats med en skatt av kyrkliga böcker, som är större än någon annan fått — reformationstiden knappast undantagen. Den har sett utkomma en ny bibelöversättning den s. k. Gustav V:s kyrkobibel (1917), psalmbok (1937), korallbok (1939), och slutligen handbok, evangeliebok och mässbok, vilka alla tre bära årtalet 1942. Denna imponerande produktivitet på det kyrkliga området beror kanske inte bara på den svenska kyrkans inneboende skaparkraft i dessa dagar, den kan ju också till en liten del förklaras av den typiskt svenska egenskapen att så fort som möjligt göra sig av med det som är gammalt. Kanske finns det åtminstone lekmän, som vilja skriva under docenten Helge Ljungbergs ord i Vår Lösen 1942 nr 11 i samband med en anmälan av den nya handboken: »Frågan är om inte svenska kyrkan genom tiderna, i motsats till den romerska, allt för litet aktat på värdet av den fasta auktoriteten utan allt för ofta varit benägen att taga hänsyn till tidsströmningar».

I det sammanhang, som de nyutkomna kyrkliga böckerna, handbok, evangeliebok och mässbok, här skola få, nämligen en bokteknisk, är frågan om en anknytning till traditionen ingen oviktig synpunkt. Vår moderna bokkonst är helt och hållet profant präglad, och ett direkt användande av dess material skulle knappast förläna en kyrklig bok den högtidliga prägel, som fordras. Detta öde fick psalmboken 1937, och den utstyrsel med hjälp av assy-